

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Αγαπητέ αναγνώστη,

Τα τελευταία χρόνια στην Ελλάδα ήταν, όντως, πολύ δύσκολα.

Τα ζήσαμε και τα ζούμε στο πετσί μας.

Και η χώρα μας, δυστυχώς, συνεχίζει να παραμένει καθηλωμένη στην κρίση.

Συγκριμένα:

- Ο αναιμικός ρυθμός ανάπτυξης του ΑΕΠ που καταγράφεται τελευταίως – και αναμένεται να συνεχιστεί και για τα επόμενα χρόνια, σε παρόμοιο ρυθμό, αν συνεχιστεί το υφιστάμενο εφαρμοζόμενο μείγμα διακυβέρνησης,
- η ισχνή μείωση της ανεργίας – διά μέσου, κυρίως, της αύξησης της χαμηλά αμειβόμενης ημιαπασχόλησης,
- η διστακτική και «λελογισμένη» επιμήκυνση στην τοκοχρεωλυτική επιβάρυνση του δημόσιου χρέους μας, που συναποφάσισαν τελικώς οι εταίροι μας, και
- η πρόβλεψη για διατήρηση των υψηλών πλεονασμάτων στον κρατικό προϋπολογισμό για πάρα πολλά χρόνια δεν φαίνεται να δημιουργούν τις αναγκαίες και επαρκείς συνθήκες για να επανέλθει η οικονομία και η κοινωνία μας σε μια γρήγορη τροχιά αποκατάστασης των ζημιών της τελευταίας δεκαετίας.

Μα, χειρότερα ακόμα, οι ανεπάρκειες και οι ατέλειες του

κοινωνικοοικονομικού μας συστήματος δείχνουν να διαιωνίζονται και η πορεία εξυγίανσής του δείχνει πως αργεί απελπιστικά...

Δεν είναι λοιπόν καθόλου αδικαιολόγητο πως νιώθουμε, πλέον, παγιδευμένοι στην κρίση. Πού όμως πραγματικά βρισκόμαστε και τι μπορούμε να κάνουμε επιδιώκοντας ένα καλύτερο συλλογικό μέλλον; Ποιες είναι οι βασικές πηγές της διαιωνιζόμενης κρίσης της κοινωνίας μας και πού βρίσκονται οι πραγματικές πόρτες εξόδου από αυτήν;

Το βιβλίο που κρατάτε στα χέρια σας προσπαθεί να ακουμπήσει αυτό το θέμα επιλεκτικά και σε κάποιες πτυχές του μονάχα – και όχι, φυσικά, να το εξαντλήσει ερμηνευτικά... Περιλαμβάνει δημοσιογραφικά άρθρα, σχόλια, συνεντεύξεις και απομαγνητοφωνημένες ομιλίες μου –την περίοδο από το τέλος του 2014 έως τα μέσα περίπου του 2018– και αφορά, συγκεκριμένα, στη σημερινή κατάσταση στην Ελλάδα και στις προοπτικές της σε συνολικούς κοινωνικοοικονομικούς και πολιτικούς όρους.

Είναι σκοπίμως γραμμένο σε μια γλώσσα απλή, ευκολονόητη και –εύχομαι– μεστή. Θέλω να πιστεύω πως αποφεύγει επιτυχώς τις στεγνές τεχνικές διατυπώσεις –που συνηθίζουν, εν πολλοίς δικαιολογημένα, οι συνάδελφοί μου πανεπιστημιακοί οικονομολόγοι– προσπαθώντας να είναι όσο το δυνατόν πιο εύληπτο, σαφές και συνοπτικό. Στην πράξη, αυτή η συλλογή αποτελεί τη συνέχεια του προηγούμενου αντίστοιχου βιβλίου μου, που κάλυπτε την περίοδο 2009-2014 και είχε τον τίτλο *Τομές στην ελληνική κρίση*.¹

---

1. Βλάδος Χ. (2014), *Τομές στην ελληνική κρίση*, εκδ. Κριτική.

Οφείλω να ομολογήσω πως ένα από τα πράγματα που με χαροποιεί ως επιστήμονα είναι πως ξαναδιαβάζοντας αυτά τα κείμενα που είχαν γραφτεί στο παρελθόν και τα οποία περιλαμβάνονται σε αυτόν τον τόμο δεν βρίσκω σημαντικές αστοχίες ή διαψεύσεις στις προβλέψεις μου. Φυσικά, με στενοχωρεί ως πολίτη το ότι πολλές δυσοίωνες εκτιμήσεις μου δυστυχώς επαληθεύτηκαν. Έτσι όμως είναι τα πράγματα και δεν αλλάζουν ως προς αυτό.

Αυτό το βιβλίο, λοιπόν, είναι δομημένο σε τρία μέρη, που αφορούν, αντιστοίχως, τα τρία βασικά θέματα που πραγματεύεται και τα οποία και είναι, φυσικά, απολύτως συνδεδεμένα μεταξύ τους: τις θεσμικές και πολιτικές παθογένειες, τις κοινωνικές και οικονομικές ανασχές και τις αναπτυξιακές διεξόδους της επιχειρηματικότητας, της καινοτομίας και της σύγχρονης βιομηχανικής πολιτικής για τη χώρα μας, όπως αυτές διαμορφώνονται στον ορίζοντα των τελευταίων ετών.

Θεσμικές και πολιτικές παθογένειες

Δεν έχω καμιά αμφιβολία πως ένα από τα πιο ενδιαφέροντα σημεία που έχω διαβάσει ποτέ σε βιβλίο που αφορά την επιστήμη μου είναι και το ακόλουθο:

«... Ο ανταγωνισμός εν όψει γενικευμένης σπανιότητας υπαγορεύει την επιβίωση των πιο αποτελεσματικών θεσμών, πολιτικών ή πράξεων, και την εξαφάνιση των αναποτελεσματικών. Αυτό το συμπέρασμα είναι βασικό για την κατανόηση της εξέλιξης των θεσμικών μορφών της οικονομικής οργάνωσης, μολονότι, σ' έναν κόσμο όπου οι αποφάσεις λαμβάνονται εκτός αγοράς, οι αναποτελεσματικές μορφές πολι-

τικής δομής εμμένουν για μεγάλες χρονικές περιόδους... Η εμμονή σε αναποτελεσματικές πολιτικές και οικονομικές δομές, με την σειρά της, καθιστά την ύπαρξη ανταγωνιστικών ιδεολογιών σημαντικό παράγοντα για την κατανόηση της οικονομικής ιστορίας».²

Ο νομπελίστας Ντάγκλας Σ. Νορθ δεν αστοχεί: Όντως η σχέση μεταξύ των θεσμικών παθογενειών (και της ιστορικής αναπαραγωγής τους) και της επικράτησης αναποτελεσματικών κοινωνικοπολιτικών ιδεολογιών είναι άμεση και διπλής κατεύθυνσης. Ναι, από αυτό πάσχει κυρίως και η χώρα μας...

Στη σημερινή Ελλάδα έχει «καταφέρει» να επιβιώσει και να αναπαραχθεί μια μεγάλη ποικιλία αναποτελεσματικών μορφών πολιτικής δομής και θεσμικής διάρθρωσης, εξαιτίας της διατήρησης –και κυριαρχίας, μάλιστα– πολλών ιδεολογικών αγκυλώσεων, οι οποίες όμως έχει γίνει κατορθωτό να παραμεριστούν στη συντριπτική πλειοψηφία των χωρών που στις μέρες μας καταφέρνουν να προοδεύουν με γρήγορο ρυθμό. Και για αυτόν ακριβώς τον λόγο το καταφέρνουν εκείνες, τελικώς...

Εμείς, δυστυχώς, συνεχίζουμε να παραμένουμε ως κοινωνικό σύνολο εγκλωβισμένοι σε πολλές και θλιβερές αλληλοτροφοδοτούμενες αυταπάτες και μύθους με συγκεκριμένα στρεβλά πολιτικά και θεσμικά αποκυήματα.

Μεταξύ αυτών ο πιο οδυνηρός και επιβλαβής αποπροσανατολισμός εκτιμώ πως είναι αυτός που εκκινεί από την ψευδαίσθηση πως μπορεί, δήθεν, μια κοινωνία σαν τη δική μας να προοδεύσει εν τη απουσία ενός αποτελεσματικού και διεθνώς ανταγωνιστικού εγχώριου παραγωγικού συστήματος. Και

---

2. C. North Douglass (2000), *Δομή και μεταβολές στην οικονομική ιστορία*, μτφρ. Ακριβή Αλεξιάδη, Αθήνα: Κριτική.

ακόμη η αυταπάτη πως η ανταγωνιστικότητα του οικονομικού μας συστήματος μπορεί να ενισχυθεί έμπρακτα εμμένοντας σε ένα οπισθοδρομικό μοντέλο αργοκίνητου και αναχρονιστικού κρατισμού, πολύμορφης θεσμικής ασάφειας, υστέρησης και ανεπάρκειας. Και ακόμα χειρότερα, αυτή η ανεπάρκεια δεν παύει να εμφανίζεται επενδεδυμένη με έναν μανδύα δήθεν φιλολαϊκής διαιώνισης παράλογων προνομιών και αδικαιολόγητων «πελατειακών» προσόδων εκ μέρους της, κατά περίπτωση, κυβερνητικής εξουσίας. Αυτό το καθεστώς πραγμάτων, όμως, δεν μπορεί να μας οδηγήσει «εκτός κρίσης», ας μη βαυκαλιζόμαστε πλέον...

Εκτιμώ, αντίθετα, πως χρειάζονται βαθιές, ριζικές δομικές αλλαγές και αναδιαρθρώσεις σε όλα τα επίπεδα της ζωής μας. Συγχρόνως σε οικονομικό, σε πολιτικό και σε κοινωνικό επίπεδο. Αλλαγές, όμως, υλοποιημένες με συνδυασμένο, συντεταγμένο, θεσμικό τρόπο. Όχι αποσπασματικά και ευκαιριακά και εντέλει άκαρπα, ως συνήθως.

Συνολικά δεν θα μπορούσα παρά να συμφωνήσω με την απάντηση που έδωσε ο πολύ γνωστός τουρκοαμερικανός συνάδελφος Ντάρον Ατζέμογλου στο ερώτημα που του έθεσαν έλληνες δημοσιογράφοι, πριν από λίγα χρόνια, για το τι οικονομικές προοπτικές εκτιμά πως έχει η Ελλάδα. Απάντησε, συγκεκριμένα, λοιπόν: «Οι προοπτικές για την Ελλάδα δεν είναι καλές, εκτός και αν προχωρήσει σε ριζικές μεταρρυθμίσεις στο διεφθαρμένο πολιτικό της σύστημα, στην αγορά προϊόντων και υπηρεσιών, στην αγορά εργασίας και στον δημόσιο τομέα... Η χώρα πρέπει να χαράξει διαφορετική πορεία: απαλλαγείτε από τους πολιτικούς που εμπλέκονται σε όλο αυτό, και επίσης δεχθείτε ότι, δυστυχώς, δεν θα έχετε το ίδιο βιοτικό επίπεδο όπως πριν από τρία χρόνια. Χρειάζονται κίνητρα για

εργασία, επενδύσεις και καινοτομίες, που μακροπρόθεσμα μπορούν να συμβάλουν σε πολύ υψηλότερο βιοτικό επίπεδο. Φυσικά, ο σωστός τρόπος για να συμβεί αυτό δεν είναι η μακροοικονομική λιτότητα, αλλά οι ουσιαστικές ριζικές οικονομικές και πολιτικές μεταρρυθμίσεις».³

Εδώ λοιπόν βρίσκεται η ουσία και στην οπτική μου: ανάγκη δραστικών μεταρρυθμίσεων, βαθιά ανανέωση του πολιτικού μας συστήματος και του ενεργού προσωπικού του, διαρκής ρεαλισμός σε ιδεολογικούς όρους, νέες παραγωγικές επενδύσεις, εστίαση στην καινοτομία και στην εξωστρέφεια των επιχειρήσεών μας και ασίγαστη επιμονή στον συνεχή θεσμικό εκσυγχρονισμό της χώρας μας, σε όλα τα επίπεδα και σε όλες τις λειτουργίες της.

Κοινωνικές και οικονομικές ανασχέςσεις

Βιώνοντας και μελετώντας εδώ και αρκετά χρόνια πλέον από πολύ κοντά την ελληνική περίπτωση έχω όλο και λιγότερες αμφιβολίες πως το βαθύτερο πρόβλημα του κοινωνικοοικονομικού μας συστήματος είναι αυτό που συνήθως αποκαλούμε «πρόβλημα νοοτροπίας».

Σε αυτό το σημείο οι κοινωνικοοικονομικές μας «πληγές» είναι πολλές και το «φρενάρισμα» του αναπτυξιακού μέλλοντός μας εξ' αυτών διαρκές και αδυσώπητο. Από την παράδοση του διάχυτου λαϊκισμού στη διαρκή επιστράτευση της συνωμοσιολογίας για τη δήθεν «επιβουλή των κακών ξένων», από τη σιωπηλώς επεκτεινόμενη ανομία στην υπόγεια επι-

---

3. <http://www.tovima.gr/world/article/?aid=456287>

βράβευση της ήσυχης προσπάθειας των βολεμένων έξυπνων εις βάρος των υπολοίπων και από την επεξεργασία παρηγορητικών ψευδαισθήσεων για εκλογική εκμετάλλευση στην αναπαραγωγή της πολιτικής αγραμματοσύνης και αδράνειας του απλού πολίτη, μια τεράστια ποικιλία από συμπτώματα κοινωνικής και οικονομικής υστέρησης διαπιστώνονται εύκολα στα μάτια ενός ειλικρινούς παρατηρητή.

Σε αυτή την κατεύθυνση κατανόησης είναι πολύ δύσκολο να διαφωνήσει κάποιος και με τον νομπελίστα Έντμουντ Φελπς. Σύμφωνα και με την πρόσφατη δική του άποψη, η ελληνική κρίση πηγάζει, τελικώς, από τις συντεχνιακές αξίες της Ελλάδας. Αξίες οι οποίες, κατά την άποψή του, δίνουν έμφαση στην κοινωνική προστασία, στην αλληλεγγύη αντί του ανταγωνισμού και δείχνουν έντονη δυσφορία προς την αλλαγή που δεν μπορούν να ελέγξουν.⁴

Και στο βάθος, η συνολική διαπίστωσή του είναι απολύτως σαφής και εύγλωττη: Ο ελληνικός κοινωνικοοικονομικός σχηματισμός παραμένει γαντζωμένος στο παρελθόν γιατί φοβάται το μέλλον – λες και το μέλλον είναι κάτι που θα μπορούσαμε να το εξοστρακίσουμε από τη ζωή μας. Σε αυτές τις συνθήκες ανάσχεσης, όμως, οφείλουμε να κατανοήσουμε πως το κοινωνικοοικονομικό μας σύστημα δεν μπορεί να οδηγηθεί αποτελεσματικά προς την ανάπτυξη. Όλες αυτές οι ανασχές πρέπει να αρθούν, να ξεριζωθούν σταδιακά...

Αυτή τη νοοτροπία μπορούμε και πρέπει να την αλλάξουμε με συστηματικούς πολιτικούς χειρισμούς. Προς ποια κατεύθυνση, όμως;

---

4. <https://www.news.gr/oikonomia/oikonomika-nea/article/236022/entmoynt-felps-h-nootropia-toy-ellhnon-katestrepse.html>

Συνεχίζοντας στην οπτική του Φελπς, η μεταρρύθμιση της νοοτροπίας είναι ένα από τα δύο βασικότερα βήματα που πρέπει να κάνει η Ελλάδα. Το άλλο είναι να εισαγάγει όλο και περισσότερο ανταγωνισμό και εξωστρέφεια στον ιδιωτικό τομέα της, στις επιχειρήσεις της. Σε αυτή την προσέγγιση εύλογα καταλήγει ο Φελπς υποστηρίζοντας πως για να εξασφαλιστεί μια ευρεία ευημερία και να βελτιωθούν οι συνθήκες διαβίωσης μεγάλων τμημάτων της ελληνικής κοινωνίας, οι Έλληνες δεν αρκεί πλέον μόνο να εκμεταλλεύονται ευκαιρίες που τους προσφέρονται στο πιάτο (όπως είναι, για παράδειγμα, οι επιδοτήσεις από τα διαρθρωτικά ταμεία της ΕΕ). Πρέπει να εστιαστούν στην αναζήτηση επαγγελματικών δράσεων που θα εδράζονται στην καινοτομία.⁵

Και σε αυτό συμφωνώ πλήρως κι εγώ χωρίς ουδεμία ένσταση, και αυτό ακριβώς προσπαθώ να προσεγγίσω στο τρίτο μέρος αυτής της συλλογής κειμένων μου.

Οι διέξοδοι της επιχειρηματικότητας, της καινοτομίας και της σύγχρονης βιομηχανικής πολιτικής

Συνολικά είμαι πλέον πεπεισμένος πως το θεμελιώδες πρόβλημα της Ελλάδας είναι η ανταγωνιστική ανεπάρκεια της οικονομίας της. Εκεί βρίσκεται η καρδιά του προβλήματος. Τα υπόλοιπα προβλήματά της είναι είτε υπάλληλα είτε παράγωγα αυτού. Δεν έχω αμφιβολία, λοιπόν, πως το έλλειμμα αντα-

---

5. <http://www.kathimerini.gr/831443/article/proswpa/syntenty3e/is/entmoynt-felps-h-ellhnikh-nootropia-aitia-katarreyshs-ths-oikonomi-as-sas>

γωνιστικότητας είναι ο κρισιμότερος κόμβος στον φαύλο κύκλο της κρίσης μας: χαμηλή ανταγωνιστικότητα - δημοσιονομική στενότητα - θεσμική ανεπάρκεια - χαμηλή ανταγωνιστικότητα. Από τη θεραπεία αυτής της ανταγωνιστικής μας υστέρησης πρέπει να ξεκινήσει, λοιπόν, η ουσιώδης προσπάθεια μετατροπής αυτού του φαύλου κύκλου της κρίσης σε έναν ενάρετο κύκλο ανάπτυξης.

Τι μπορούμε να κάνουμε σε αυτό το επίπεδο;

Εκτιμώ πως σε αυτό το σημείο οφείλουμε και μπορούμε να κάνουμε πολλά και σημαντικά.

Νομίζω πως ένα νέο μείγμα οικονομικής πολιτικής για την έξοδο της Ελλάδας από την κρίση πρέπει, στο μέλλον, να πάψει να είναι μονόπλευρα εστιασμένο σε μια λογική συνετής μακροοικονομικής διαχείρισης. Αυτή είναι, άλλωστε, ήδη σε πολύ μεγάλο βαθμό προδιαγεγραμμένη. Αλλά δεν αρκεί...

Πρέπει, επιτέλους, να αποδώσουμε την πρόπουσα βαρύτητα στη μικροοικονομική (επιχειρηματική) και μεσοοικονομική (κλαδική, περιφερειακή και τοπική) πτυχή της οικονομίας μας. Δεν πρέπει, πλέον, να παραμελούμε τις επί μέρους «οργανικές» (κλαδικές και περιφερειακές) και «κυτταρικές» (επιχειρηματικές) λειτουργίες του οικονομικού μας συστήματος. Μόνον έτσι θα καταφέρουμε να οδηγηθούμε στη σύσταση ενός νέου βιώσιμου μοντέλου ανάπτυξης για την Ελλάδα.

Με αυτή την έννοια συνεχίζω να υποστηρίζω πως η έξοδος από την κρίση για το εθνικό μας κοινωνικοοικονομικό σύστημα όχι μόνο περνά, αναγκαστικά, μέσα από την αναδιάρθρωση και τον εξορθολογισμό του κρατικού μας μηχανισμού, αλλά απαιτεί και την παράλληλη δομική ανασύνταξη του παραγωγικού και καταναλωτικού μας προτύπου. Σε αυτή την κατεύθυνση κρίσιμη σημασία έχουν:

- η συστηματική βελτίωση της σχέσης ποιότητας προς κόστος της εθνικής παραγωγής μας διακλαδικά,
- η άντληση, η δημιουργία και η διάχυση νέας γνώσης στο εσωτερικό του παραγωγικού μας συστήματος,
- η καλλιέργεια της δημιουργικότητας και της καινοτομίας σε όλα τα επίπεδα της δράσης μας,
- η επίτευξη της εξωστρέφειας των παραγωγικών μας δομών και
- η δημιουργία ενός ελκυστικού περιβάλλοντος για το επιχειρείν και τις νέες επενδύσεις.

Φυσικά, δεν πρέπει να ξεχνούμε πως η προσπάθεια εξόδου του κοινωνικοοικονομικού μας συστήματος από την κρίση συμπίπτει στις μέρες μας με μια φάση δομικής αναδιάρθρωσης του παγκόσμιου συστήματος. Βρισκόμαστε, μάλιστα, μπροστά στη γένεση μιας «νέας παγκοσμιοποίησης» ακόμα πιο απαιτητικής, πιο γρήγορης και πιο πτητικής από ό,τι στο παρελθόν, με μεγαλύτερες ευκαιρίες αλλά και μεγαλύτερους κινδύνους για όλους. Αυτή οδηγεί όλα τα επί μέρους συναρτώμενα εθνικά και τοπικά κοινωνικοοικονομικά συστήματα του πλανήτη σε μια διαδικασία βαθιάς οργανικής αναδιάρθρωσης, και κανείς δεν μπορεί να διαφύγει από την κρίσιμη αναγκαιότητα της αποτελεσματικής προσαρμογής στα νέα δεδομένα. Άρα, οφείλουμε να κατανοήσουμε πως η δόμηση μιας νέας βιώσιμης αναπτυξιακής τροχιάς για τη χώρα μας αναγκαστικά θα συντελεστεί στα πλαίσια μιας νέας παγκόσμιας πραγματικότητας που επωάζεται στις μέρες μας: δεν πρέπει να το ξεχνούμε και να κλείνουμε τα μάτια...

Τα πράγματα για τη χώρα μας δεν είναι –και δεν θα είναι–

καθόλου εύκολα. Δεν είμαι αιθεροβάμων. Αλλά παραμένω αισιόδοξος. Και πεισματάρης...

Εκτιμώ πως διά μέσου μιας ολοκληρωμένης θεσμικής «επανάστασης», στην κατεύθυνση ενός ρεαλιστικού και καινοτομικού φιλελευθερισμού, μπορούμε να σπάσουμε τα δεσμά της κρίσης μας και να οδηγηθούμε σε μια νέα ευσταθή και ισόρροπη αναπτυξιακή τροχιά.

Στο χέρι μας και στην ευθύνη μας εναπόκειται η υλοποίησή της...

Ευχαριστίες

Θα ήθελα να ευχαριστήσω θερμά όλους τους φίλους και συνεργάτες μου, οι οποίοι στάθηκαν δίπλα μου αυτά τα τελευταία δύσκολα χρόνια. Που με άντεξαν και με φρόντισαν όσο μπορούσαν. Χωρίς αυτούς ούτε το κίνητρο ούτε τη διάθεση θα είχα για να γράψω κι αυτό το βιβλίο.

Κατ' αρχάς, ένα μεγάλο ευχαριστώ στον καλό φίλο Δρ Κώστα Τσιάρα για τον όμορφο και ιδιαιτέρως εύστοχο πρόλογό του σε αυτή την έκδοση.

Επίσης, θερμές ευχαριστίες οφείλω σε όλους μου τους συνεργάτες, στην ερευνητική μου ομάδα (Stra.Tech.Man Lab) αλλά και στον πολιτικό όμιλο (την Ευρωπαϊκή Μεταρρυθμιστική Σύνοψη), στον οποίο έχω την τιμή να συμμετέχω ως πρόεδρος της προσωρινής διοικούσας επιτροπής του, για την υποστήριξη και την έμπνευση που μου παρείχαν.

Ειδικότερα, ευχαριστώ θερμά τον μέλλοντα υποψήφιο διδάκτορά μου κύριο Δήμο Χατζηνικολάου για την αμέριστη συμπαράσταση και βοήθειά του στη συλλογή, κατάταξη και επε-

ξεργασία των κειμένων αυτού του βιβλίου. Για τα ξενύχτια του και την υπομονή του στις, συνήθως, πιεστικές απαιτήσεις μου...

Τέλος, ένα εγκάρδιο ευχαριστώ στις εκδόσεις ΚΡΙΤΙΚΗ και στους ανθρώπους της για την άψογη, πολύχρονη –και «πολύτεκνη», πλέον– συνεργασία μας...